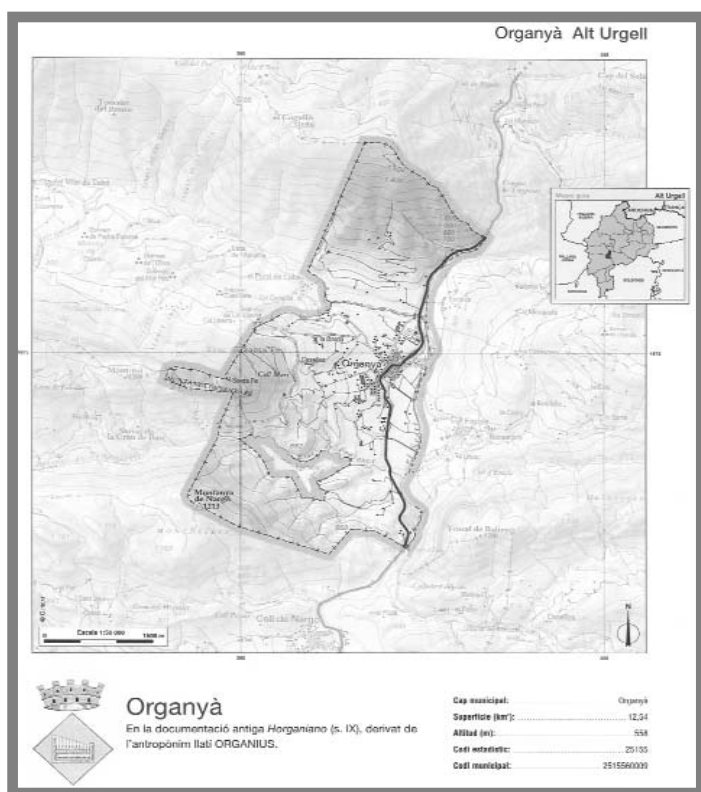

La llengua de les «Homilies»

JORDI BRUGUERA

L'observació de la llengua de les *Homilies d'Organyà*, que encara podem continuar considerant com el primer testimoni atestat més important del català literari antic, ens la mostra ja fonamentalment com la que trobem al llarg del període medieval, però amb algunes particularitats, sobretot d'arcaisme, que ens la fan més interessant.

Intentem de subratllar en síntesi aquells trets gràfics, fonètics, morfosintàctics i lèxics que més poden sorprendre o desconcertar el lector modern.

Mapa extret del *Nomenclàtor Oficial de Catalunya*

1) Reflexos gràfics de les a i les e àtones, que revelen la procedència occidental del text, és a dir, de les terres d'Urgell. Així, la majoria de desinències en -e de les terceres persones del singular dels verbs: *acaptave, adorave, anave, aproxmave, aviel / avia, cese, clamave / clamava, cridave, cuide, devie, dezie, engane, estave, fazie, gitave, parlave, posave, pregave / pregava, tenrie, vevie*.

2) Doble solució encara dels mots procedents del llatí -ACT- (FACTUS): *fait, faitz, faits / feit, feits, feites, perfeita*, que acabaran en l'única forma en -e: *fet, feta*. Semblantment el doblet *sant, santa / sent, senta*.

3) Vacil·lació entre el manteniment del diftong llatí AU o la seva monoftongació en o: *audí, audid, audir / od, odid, odir, ozen, ozi; auzels / ocels; causa / cosa; pausad / posa*.

4) En posició final de mot, les consonants oclusives llatines (P, T, C), que en les llengües romàniques occidentals, en posició intervocàlica, s'havien sonoritzat en *b, d, g* i que en català, en arribar a trobar-se en posició final absoluta o davant -s final, acabarien per tornar-se a ensordir, encara apareixen majoritàriament com a sonores: *acabad, ardid / ardit, audid, odid, ozid, cab, calzigad, caritat / caritat, ceg, ciutat, coronad, enemigs, escopid, espirad, esteg / estec, humilitad, lancejad, liad, meitad, obs, pecad / pecat, pecadz / pecats, portads, pregs, prob, pugad, sab, tornad, tradid, umanitat, vanitad / vanitats, vedad, veritad, vertud, volontad*. En textos posteriors ja predominen clarament les oclusives sordes *p, t, c*, al final d'aquests mots i anàlegs, com és norma actual.

5) Distinció o confusió entre consonant africada alveolar sorda (= *c, ç, z*) i fricativa alveolar sorda (= *s*). És molt corrent en el català antic, en diversa mesura segons els períodes i els textos, la presència vacil·lant de les grafies *c, ç* i *z* per a representar el so africada alveolar sorda (= *ts*) a què van confluïr les combinacions llatines *C + e, i* i *TI*. En no disposar d'un signe gràfic específic per a expressar aquell nou so romànic africada sorda, els escriptors medievals, especialment els de territoris de parla castellana, van recórrer a la lletra *z*, de poc rendiment en llatí, i encara en mots sobretot d'origen grec, i que ja havia expressat el so africada de *ts*. Precisament una estil·lització exagerada del traç superior de la *z*, corbat cap a la dreta, va originar en l'escriptura castellana la lletra *ç* (que anomenen *zedilla* per la menuda *z* que penja a sota), perduda paradoxalment en castellà modern, però conservada en català, francès i portuguès. Aquest so africada aniria evolucionant a fricativa alveolar sorda (= *s*) fins a confondre's amb aquest, procedent del so fricatiu sibilant *s*. D'aquí les vacil·lacions que trobem en els textos antics i també, doncs, en les *Homilies*, on, però, no apareix cap vegada el signe *ç*: *aicel, aici, aicestas, aicò, aizetz, aizò, auzels, avareza, avoleza, azò, calzigad, cese, cessaran, co, cel, cobeeza, comenzà, dolzament, esforcem, forza, garenza, gazardó, ivaz, macip, macipea, maisó, maleza, manazaven, menacaven, menazadors, menazaven, moncongés, monzonges, ocel, oficis, oracions, onranza, oreza, riqueses, savieza, significanza, terza, terzer, vezer, zeles, zo*. Les grafies *aicò, co, menacaven* i *moncongés*, amb *c*, s'han d'interpretar inequívocament amb valor africada, tenint en compte els paral·lels que trobem en les formes *aizò, azò, zo; menazadors, manazaven, menazaven; monzonges*. De fet, altres editors de les *Homilies* ja interpreten gràficament aquesta *c* com a *ç*.

6) Molts testimoniatges dels estadis evolutius intermedis de les combinacions llatines intervocàliques *D, C + e, i, TI*:

a) en *d* o *z* intermèdies o finals: *audid, audir, avareda, avaresa, avoleza, cadeg, caden, cader, cadrà, cobeeza,*

crod, devezí, credeg, credegeren, crezeg, crezen, dezie, dezien, dezim, diz, dizie, fazie, féd, fedels, fedés, gadardó, gazardó, judeus, laudors, maleza, meinscredents, od, odid, odides, odir, ozen, ozí, ozid, oreeza, pad, palaz, peds, plader, prod, radó, redbre, vedí, vezer, videren;

b) en t o tz finals: *dit, fét, platz, vit;*

c) en hiat: *avarea, cegea, descreents, macipea.*

7) La consonant fricativa palatal sorda (= ix) és representada habitualment per la simple x, llevat de *així* i *enaixí*: *aproxmave, conoxem, conòxer, elex, exament, exí, exir, exirem, laxa, lexà, lexàs, lexem, lexet, poxeule, puxam, puxoule, puxular, segex, segexen.*

8) L'ús de la fricativa palatal sonora (= ja, jo, ju, ge, gi) coincideix amb l'ús actual: *aja, ajam, ajas, ages, agesen, àngel, Avengeli, cogitacions, coratge, dejunà, dejunem, dejunàsem, dejuni, Evangeli, evangelista, exajar, generació, gens, gent, gentz, gint, gitar, imatge, jamés, jejuni, Jericó, Jherusalem, Jhesucrist, jo, Jordà, judeus, judici, just, justa, lan-*

b) *-ng-*: *companges;*

c) *-ni-*: *plánier, vergonia;*

d) *-nni-*: *senniors;*

e) *-n*: *an, den.*

Cal observar que la *n* dels mots *engan*, *enganar* en català antic no tenia valor palatal de *ny*, sinó de *n*.

11) La lateral palatal (= ll) apareix representada sempre per *l* en totes les posicions, sense distincions d'origen etimològic, llevat d'un cas de *nuil* i un altre de *nulla*, segurament per cultisme gràfic: *ladonc, ladronici, laïntz, laires, lancejad, laudors, leges, lengues, laxa, lex, lexàs, lexen, le-xet, liad, loc, lurs; aizela, alumenà, alumenament, apela, apela, aquela, barala, calar, deliure, deliurada, ela, falimentz, faliran, fila, folia, nula, tola, tolan, trebala, trebalarà, vulams, zeles; aicel, aqel, auzels, aval, castel, él, ergul, fil, fol, ocel, tol, trebals, uls, urgul.*

12) Hi predomina l'absència de *h* etimològica: *aver* (en totes les formes), *o* (= *ho*), *om* (= *home, hom*), *onranza, ore-*

Monument a les Homilies d'Organyà, situat a l'esquerra de la Plaça dels Arbres, on hi ha aquesta bonica font

cejar, leges, màjermert, major, monge, monzonges, perjuris, regisme, vegílies, Verge, vigílies. Però també apareixen mots amb les lletres *j* i *g* intercanviades per a representar el mateix so: *ajes, ajés, domenga, envega, jutgament, manga, mengà, mengar, mengaren, pugad.*

9) L'oclusiva velar sonora (= *ga, go, gu, gue, gui*) és representada per *g* simplement davant vocal anterior *e, i*: *agés, agesen, cegea, degés, già, gian, gisa l guisa, segescam, segex, segexen, segir, segiran, segirian.* També la velar sorda *q*: *segeseqe.* De fet, en tota possible combinació de *q* + *e, i* (= *que, qui, aquel, aquela*) l'escriptura usa la grafia *q* amb titlla d'abreviació. D'aquí que alguns editors transcriuen *qe, qi*, i altres interpreten ja *que, qui.*

10) La nasal palatal (= *ny*) té diverses representacions:

a) *-in-*: *compaines, meinscredents, meinspreden, sein, séiner, seinor;*

eza, umanitat. Hi ha, però, algunes poques excepcions: *ho, hom, homelia, homicidis, hora, humilitat, humor.* No hi ha cap cas de *h* integrant del dígraf *ch* per a representar el so velar de *k*, tan corrent, d'altra banda, en tot el català medieval, artifici paleogràfic ja molt antic d'ús de la *h*, que era muda, per a no confondre la lletra *c* amb la *t*, que tenia un traçat molt semblant, particularment en l'escriptura gòtica. Així, mots de les *Homilies* com *ag, com, dec, doncs, ladonc, loc, pauc, rics, veng, volg,* apareixen en la majoria de textos posteriors escrits amb *ch*. Però el traç força diferenciat encara de la *c* i la *t* en l'escriptura postcarolina de les *Homilies* no feia necessari el recurs a aquest artifici gràfic posterior. Amb tot, ja hi trobem un sol cas de *donches*, al costat d'un *donces* i un *doncs*.

13) Trobem en les *Homilies* alguns vestigis de la declinació llatina, és a dir, alguns mots que apareixen en dobles formes, l'una procedent del cas nominatiu llatí, i l'altra, de

l'acusatiu, usats respectivament per a designar el cas recte (subjecte) i el cas oblic (complement). Aquesta distinció perdura en textos posteriors, però cada vegada és menys regular i vigent: *Déus / Déu, res / ren, mals e ardidz, séiner / seinor / senniors*.

14) En català medieval observem un cert predomini del morfema -es en els plurals de substantius i adjectius masculins acabats en -s en el singular, per damunt del morfema -os, no generalitzat fins al segle XV i originat segurament en mots amb vocal tònica o o bé u, per assimilació de la e de -es a aquella vocal tònica (per exemple, *buces, erguylloses, poderoses*, etc.). Però en les *Homilies* els únics plurals masculins que trobem són *falses* i *corsses*.

15) Formes verbals particulars, arcaiques:

a) alguns perfets anomenats forts, amb accent en el radical: *conog* 'conegué', *conogren* 'conegueren', *dec* 'degué', *dix* 'digué', *estec* 'estigué';

b) conservació de la s llatina de la desinença de la primera persona del plural: *fazams* 'fem' (subj.), *retingams* 'retinguem', *soms* 'som', *vulams* 'vulguem';

c) residu de la -t de la segona persona del plural de l'imperatiu llatí: *tornad* 'torneu';

d) altres formes diverses: *devezí* 'dividí', *od* 'oí', *odid* 'oït', *odir* 'oir', *ozen* 'oeixen', *ozí* 'oí', *parcesqe* 'perdoni', *puxam* 'puguem', *qer* 'cerca', *qeria* 'volia', *qis* 'demanà' (formes de *querre* 'cercar, demanar, voler'), *tola* 'tolgui, tregui', *traga* 'tregui', *venceg* 'vencé'.

16) Sintaxi de l'oració. No podent exposar-ne un estudi detallat, remarquem, però, que les *Homilies*, malgrat tractar-se d'un text ben antic, presenten una tònica sintàctica general elevada, amb ús ja normal de la hipotaxi o subordinació oracional i amb alguns trets llatinitzants, sobretot en l'ordre de la frase, indicis d'un nivell de cultura superior, eclesiàstica, dels seus autors, i pròpia dels temes de què tracten.

17) Les *Homilies* ofereixen alguns trets gràfics, fonètics i morfosintàctics que, tot i que han pogut ser tinguts per arcaïsmes, revelen més aviat veritables occitanismes? amb proporció mesurada, cal admetre-ho?, que no poden estranyar, si els nostres sermons són una traducció d'un original occità, segons que sembla més que probable:

a) la combinació consonàntica -tz, usual en llengua d'oc: *avetz, diz, faitz, falimentz, gentz, moltz, nuitz, pecatz, pensamentz, platz, podetz, sapiatz, totz*;

b) el reflex fonètic de certes z intervocàliques: *aizeles, aizi, aizò, auzel, avoleza, cobeeza, dezie, dezme, fazams, garenza, gazardó, maleza, oreeza, ozid, rezebam, vezer*;

c) la conservació d'alguns casos de diftong AU llatí: *audir, laudor, pauc, pausad, rauben*;

d) el resultat en diftong dels mots *fraires, laires*;

e) el manteniment del grup -ND-: *demandà, emendar, mandaven*;

f) algunes formes verbals: *exajet* (enfront de *exajà*), *lexet* (enfront de *lexà*);

g) els mots: *garenza, poxeule, puxular*.

18) Remarquem els mots següents pel seu arcaïsmes, de caràcter popular o culte: *afars* 'afers', *aicel* 'aquell', *aicestas* 'aquestes', *aizela* 'aquella', *anc* 'mai', *atresí elex* 'també, igualment', *audir* 'oir', *almosna* 'almoïna', *altrui* 'altri', *arma* 'ànima', *avareda / avareza / avarea* 'avarícia', *cadeg* 'caigué', *cader* 'caure', *cel* 'aquell', *companges / compaines* 'multituds', *conòxer* 'conèixer', *coratge* 'cor', *cors* 'cos', *cotidi* 'cada dia', *credeg* 'cregué', *credegesen* 'creguessen', *cretre* 'creure', *crezeg* 'cregué', *crezen* 'creuen', *crod* 'la creu', *cui* 'a qui', *desirers* 'desigs', *dezme* 'desena part', *diciples* 'deixebles', *domenga* 'propi del Senyor', *elex* 'mateix', *enantz* 'abans', *enaprés* 'després', *enquer* 'cerca', *enquira* 'cerqui', *entrò* 'fins', *espirad* 'infós', *estirs* 'llevat de', *exajar* 'temptar', *exament* 'igualment', *femna* 'dona', *flum* 'riu', *for* (*que*) *farem* 'cometrem', *fraires / fraes* 'germans', *gazardó / gazardó* 'guardó', *garenza* 'garantia', *gint* 'bé, gentilment', *glotonia* 'golafreria', *ivaz* 'ràpidament', *laïntz* 'allà dins', *laïres* 'lladres', *laudors* 'llaors, lloances', *macip* 'noi', *macipea* 'noïesa, infantesa', *menestirs* 'ministeris', *mester* 'misteri', *monzonges* 'mentides', *nient* 'no res', *obs* 'necessitat', *oreeza* 'horridesa, impuresa, brutícia', *pad* 'pau', *palaz* 'palau', *pauc* 'poc', *pausad* 'posat', *peds* 'peus', *plader* 'plaer', *pom* 'fruit', *poxeule / puxoule* 'prec, instància', *prod* 'profit', *proxme* 'proïsme', *puxular* 'pregar instantment', *radó* 'raó', *rauben* 'roben', *redebre* 'rebre', *redre* 'tornar, restituir', *regisme* 'regne, reialme', *sein* 'campana', *sement* 'llavor', *seminador* 'sembrador', *senes* 'sense', *sofrir* 'aguantar, suportar', *sus* 'sobre', *ti* 'te', *tolre* 'llevar, treure', *tolta* 'exacció injusta', *trauc* 'forat', *trastot* 'tot en absolut', *trer* 'treure, alliberar', *tuit* 'tots', *unqa* 'mai', *vedí* 'vel', *vezer* 'veure'.

19) En el vocabulari de les *Homilies*, netament eclesial i de nivell culte, podem distingir, ultra els mots més comuns i bàsics de la llengua, els camps semàntics següents:

a) Bíblia, especialment Evangelis: *Adam, àngel, apòstol, Ascensió, aveniment, Crist, cristià, crod, David, demoni, Déus, diable, diciples, Escripura, Evangeli, evangelista, exajar, Isrel, Jericó, Jherusalem, Jhesu Crist, Jordà, judeus, judici, Mateu, Mont Oliet, pagà, Passió, Paul, Pistola, predicació, profeta, profetar, prophicies, regisme, Ressurrecció, ressuscitar, Salamó, Seinor, Sidon, temple, temtar, Tirus, Verge*;

b) doctrina: *ànima, cel, celestial, divinitat, fe, glòria, gràcia, infern, judici, menestirs, mercè, mester, miracle, misericòrdia, misericordiós, no fe, paradís, penes* (de l'infern), *perdicó, perdut* (en infern), *regisme, salvament, salvar*;

c) moral: *abstinència, abstinent, adulteri, alumenament, almoïna, avarea, avoleza, bé, caritad, carn, carnals* (desigs), *cast, cobeeza, cogitacions* (males), *confessió, dejunar, dejuni, descreents, desigs* (carnals), *desirers* (carnals), *ergul, fedels, fornicacions, glotonia, humilitat, ira, meinscredents, paciència, parcir, pecador, pecad, penitència, perdonar, perjuris, predicar, sancta, sent, servir, supèrbia, tenebres* (de mort, de pecat), *vanaglòria, vanitat, vertud*;

d) culte i pietat: *adorar, do, homelia, oblacions, oficis, oracions, pregs, pregar, qarentena, qaresma, vegillies, ydoles*;

e) gent d'Església: *Agostí, doctors, Gregori, monge, preveres*. ♦

Article cedit per gentilesa de la revista «El Banyut» i publicat amb permís de l'autor. LES FOTOS SÓN DE R.S.